

ЧЫЛІЙСКІ БЕЛАРУС ІГНАТ ДАМЕЙКА

Лойка Т.В., канд. гіст. навук, дацэнт

Беларуская земля дала свету шмат славурых імёнаў. Адным з самых знакамітых з іх з'яўляецца імя нашага земляка Ігната Іпалітавіча Дамейкі. Ён адносіўся да той хвалі палітычных эмігрантаў, якія выказвалі свой пратэст супраць падзелаў і пазбаўлення дзяржаўнасці федэратыўнай Рэчы Паспалітай. Для іх найбольш запатрабаваным быў заходні накірунак. Але ніводзін з нашых суайчыннікаў не дасягнуў на чужыне такіх поспехаў, як Ігнат Дамейка. Ён пакінуў прыкметны след у самых розных галінах чалавечых ведаў: мінералогіі і фізіцы, хіміі і металургіі, геаграфіі і батаніцы, геалогіі і заалогіі, этнаграфіі і педагогіцы. Яго пяру належаць больш за сто трыццаць навуковых прац, якія выдаваліся на французскай, нямецкай, польскай, рускай, англійскай і іспанскай мовах. Найбольш – на іспанскай, бо большую частку жыцця яму давалося правесці ў далёкай паўднёваамерыканскай краіне Чылі.

Нарадзіўся будучы вучоны 31 ліпеня 1802 г. у маёнтку Мядзведка Навагрудскага павета, цяпер Карэліцкі раён Гродзенскай вобласці. Бацька яго Іпаліт Дамейка быў старшынёй земскага суда ў Навагрудку, а значыць, чалавекам аўтарытэтным і паважаным. Па традыцыі, якая склалася ў тыя часы, Ігнат называў сябе ліцвінам. Але пазней, задумваючыся аб сваім этнічным паходжанні, прапаноўваў называць сябе паўночнарусам, у адрозненне ад украінцаў, якіх называў паўднёварусамі.

Дзяцінства яго прайшло ў беларускай вёсцы на беразе ціхай рачулки Ушы. З 1812 г. пачаў вучыцца ў кляштарскай школе ордэна піяраў у Шчучыне. Там шмат увагі ўдзялялася прыродазнаўчым навукам, былі выдатныя выкладчыкі, добрая бібліятэка, свой батанічны сад і нават мінералагічны музей. Акрамя таго, пытливы хлопец любіў чытаць літаратуру па гісторыі і культуры, займаўся вывучэннем моў. Ужо ў Шчучыне дзесяцігадовы Ігнат дасканала ведаў не толькі беларускую і польскую, а і французскую мо 0

Пасля заканчэння Шчучынскай школы ў 1816 г. Дамейка паступіў у Віленскі ўніверсітэт на фізіка-матэматычны факультэт і быў там адным з самых маладых студэнтаў. У той час Віленскі ўніверсітэт з'яўляўся прэстыжнай вышэйшай навучальнай установай еўрапейскага ўзроўню. Выкладалі там такія выдатныя вучоныя, як Іаахім Лялевель, Лявон Бароўскі, браты Анджэй і Ян Снядзецкія.

Папличнікамі і сябрамі Ігната Дамейкі па вучобе былі Адам Міцкевіч, Ян Чачот, Томаш Зан. Яны ўжо тады адрозніваліся творчай і грамадска-палітычнай актыўнасцю, гуртавалі вакол сябе вольналюбівых і свядомых маладых барацьбітоў. Пад іх уплывам Ігнат Дамейка ўключыўся ў дзейнасць тайнага студэнцкага таварыства філаматаў (аматараў ведаў) пад канспіратыўным іменем Жэгота. Аднак ужо праз год, у 1823 г., царскія ўлады натрапілі на след філаматаў. Таварыства было разгромлена. Каля сотні маладых людзей былі арыштаваны, кінуты ў турмы, сасланы ў Сібір. Ігнату ў пэўным сэнсе "пашанцавала", ён быў высланы пад нагляд паліцыі ў веску Заполле каля Ліды, а затым на Дзятлаўшчыну. Там, у вясковай глухамані Дамейка вымушаны быў займацца гаспадарчымі справамі, рабіў пераклады і нават адкрыў школу для сялянскіх дзяцей і сам вёў у ёй заняткі.

Аднак гэта вясковая высылка не выветрыла яго бунтарскіх настройў. Калі ў лістападзе 1830 г. у Варшаве пачалося паўстанне супраць царскага самадзяржаў'я, якое затым перакінулася на Літву і Беларусь, Дамейка без ваганняў далучыўся да паўстанцаў. Як вядома, паўстанне пацярпела паражэнне. Дамейка вымушаны быў назаўсёды пакінуць радзіму і выехаць на захад, стаўшы эмігрантам на ўсё астатняе жыццё.

У 1832 г. Дамейка разам з Адамам Міцкевічам прыбылі ў Парыж і апынуліся ў самым цэнтры эмігранцкага асяродку. Спачатку Дамейка вёў досыць актыўнае палітычнае жыццё, але з цягам часу яго інтарэсы ўсё больш зрушваліся ў бок навукі. Ён пачаў наведваць лекцыі ў школе горнай справы Сарбонскага ўніверсітэта і ў французскай калегіі, займаўся ў Батанічным садзе, удзельнічаў у геалагічных экспедыцыях.

У 1834 г. Ігнат Іпалітавіч паступіў у вышэйшую горную школу ў Парыжы, якую паспяхова скончыў у 1837 г., атрымаўшы дыплом горнага інжынера. У гэтым жа годзе ён правіў свае грунтоўныя веды па геалогіі, склаўшы геалагічную, гідраграфічную і ландшафтна-гаспадарчую карты былой Рэчы Паспалітай і дасканала пракаменціраваўшы іх. Прафесіяналізм і цікавасць да горнай справы на доўгія гады прадвызначылі яго далейшы лёс.

У хуткім часе Дамейка даведаўся, што ў Чылійскай рэспубліцы, якая зусім нядаўна вызвалілася ад каланіяльнай залежнасці, стварыліся ўмовы для асваення і выкарыстання багатых нацыянальных

рэсурсаў, але не было патрэбных кваліфікаваных кадраў. Ён прыняў прапанову стаць выкладчыкам у адной з навучальных устаноў, дзе рыхтаваліся будучыя спецыялісты горнай справы. У 1838 г. Дамейка аформіў шасцігадовы кантракт на працу ў гэтай далёкай краіне на амерыканскім кантыненте. Малады вучоны нават і не думаў, што праца яго там зацягнецца не на шэсць, а на сорак шэсць гадоў, і што Чылі стане яму другой радзімай.

Шлях у Чылі быў нялёгкім. Пасля доўгага падарожжа праз Атлантычны акіян трэба было яшчэ пераадолець паўтары тысячы кіламетраў праз увесь паўднёваамерыканскі кантынент да чылійскага горада Какімба, што знаходзіўся на беразе Ціхага акіяна ў чатырохстах кіламетрах на поўнач ад чылійскай сталіцы Сант’яга. Нарэшце Дамейка і трыццаць кантэйнераў абсталявання і кніг, якія ён вёз з сабой, безперашкодна дабраліся да месца прызначэння.

Шэсць гадоў у Какімба былі напоўнены напружанай і плённай працай. За кароткі тэрмін Дамейка авалодаў іспанскай мовай і з вялікім энтузіязмам і неверагоднай энэргіяй узяўся за справу. Ён фактычна стварыў горную школу ў Какімба, распрацаваў сістэму навучання і сам чытаў лекцыі па хіміі і мінералогіі. Разам са сваімі навучэнцамі ён праводзіў шматлікія геалагічныя экспедыцыі і ў хуткім часе адкрыў у Чылі багатыя радовішчы карысных выкапняў. Вучоны выявіў залежы невядомага да таго часу альгамату срэбра, які атрымаў назву “аркерыт”, знайшоў радовішчы медзі, золата, каменнага вугалю, адкрыў вялікія сховішчы салетры, якая і сёння з’яўляецца адным з галоўных багаццяў гэтай краіны. Аркерыт Дамейка прапанаваў злучыць з іншымі элементамі, у выніку чаго быў адкрыты новы мінерал, якому навукоўцы далі імя “дамейкіт”. Дамейка прайшоў усю краіну ўздоўж і ўпоперак, шэсць разоў перасякаў цяжкадаступныя Кардыльеры, адкрыў сем новых відаў мінералаў і склаў першую геалагічную карту Чылі. Акрамя таго, Ігнат Дамейка праводзіў розныя навуковыя даследаванні, камплектаваў мінералагічныя калекцыі, заснаваў фізічную лабараторыю, навуковую бібліятэку, склаў заалагічную калекцыю. Вынікі сваіх пошукаў ён адлюстроўваў у сваіх артыкулах не толькі ў чылійскіх, але і ў еўрапейскіх навуковых выданнях, у прыватнасці, у парыжскім горнагеалагічным штогодніку “Annales des Mines”. Вельмі каштоўным было выданне грунтоўнага даследавання “Мінералогія або апісанне асноўных мінералаў Чылі,

Балівіі, Перу і Аргенцінскіх правінцый”, якое атрымала высокую ацэнку ў гэтых лацінаамерыканскіх краінах.

Не менш цікавымі з’яўляюцца і этнаграфічныя даследаванні Ігната Дамейкі. Кожны год падчас канікул ён шмат вандраваў па краіне. Дазнаўшыся, што на поўдні Чылі жыве свабодалюбівы і непакорлівы індзейскі народ араўканцы, ён рушыў у Араўканію. Дамейка дасканала пазнаёміўся з жыццём і побытам тутэйшых абарыгенаў, наладзіў з імі добрыя кантакты. Сваё падарожжа ён апісаў у кнізе “Араўканія і яе жыхары”, якая была перакладзена на многія мовы свету, у тым ліку у 1860 г. выдадзена на польскай мове ў Вільні. Некалькі пазней Дамейка зрабіў яшчэ навуковае падарожжа да дзеючага вулкана Антука і першы ў сусветнай літаратуры яго падрабязна яго апісаў.

У 1843 г. тэрмін кантракта Дамейкі скончыўся і ён мог вярнуцца ў Еўропу. Вучоны зрабіў усё, што было абумоўлена ў кантракце і значна больш таго. За гэтыя шэсць гадоў Дамейка набыў шырокую вядомасць і аўтарытэт. Імя яго ўжо ведалі не толькі ў Чылі, але і далёка за межамі гэтай краіны. Чылійскія ўлады добра разумелі, каго яны страчваюць і не хацелі адпускаяць. Урад Чылі прапанаваў яму пасаду прафесара фізікі і хіміі ў сталічным універсітэце ў Сант’яга. І Дамейка прыняў гэту лёсавызначальную прапанову. Нягледзячы на тое, што ён часта марыў аб роднай Беларусі, сніў родныя беларускія палі і лясы, ён не быў упэўнены, што яго там чакаюць і добра сустрэнуць. Так ужо склаўся лёс Беларусі ў тыя часы, што многія лепшыя яе сыны вымушаны былі працаваць на карысць іншых краін і народаў.

У 1848 г. Ігнат Дамейка атрымаў чылійскае грамадзянства, знайшоў тут свае сямейнае шчасце. У 1850 г. ён ажаніўся на маладой і прыгожай чылійскай дзяўчыне Энрыкет Гюзман де Сатамаер, якая нарадзіла яму дачку і двух сыноў. Утульны дом на ўсходняй Сант’яга на доўгія гады стаў яго надзейным прытулкам.

Менавіта падчас працы ва ўніверсітэце ва ўсёй шырыні і моцы раскрыўся яго талент шматграннага вучонага, даследчыка, арганізатара і рэфарматара чылійскай адукацыі. У 1852 г. ён быў прызначаны кіраўніком дэлегатуры па справах вышэйшай школы і з таго часу актыўна займаўся арганізацыяй адукацыі і навуковых устаноў. Ён распрацаваў праект рэформаў школ і ўніверсітэтаў, падрыхтаваў і некалькі разоў выдаваў свае падручнікі па хіміі, фізіцы і мінерала-

логіі, а таксама сваю капітальную працу “Уводзіны ў прыродазнаўчыя навукі”.

Адначасова Дамейка працягваў займацца навуковымі даследаваннямі. Ён адзін з першых апісаў геалагічную будову самай сухой пустыні свету Атакамы, вывучаў знойдзены там метэарыт. Ён арганізаваў вывучэнне мінералогіі і геалогіі Андаў і Кардыльераў, у гонар яго ланцуг гор і названы “Кардыльера Дамейка”. Ігнат Дамейка арганізаваў у Сант’яга метэаралагічную службу, увёў у Чылі метрычную сістэму вымярэння. Ён удзяляў увагу будаўніцтву шахт і капальняў па здабычы медзі, срэбра і золата. Чылійцы гавараць, што Дамейка першы знайшоў скарбы ў іх зямлі і навучыў імі карыстацца. Дзякуючы яму, горная прамысловасць у Чылі зрабілася вырасальнай і зараз з’яўляецца асновай эканомікі краіны.

У 1866 г. прадстаўнік навуковай эліты Чылі Ігнат Дамейка ўдзельнічаў у сусветнай выстаўцы ў Парыжы, дзе атрымаў залаты медаль за цудоўную калекцыю мінералаў. А ў наступным 1867 г. чылійская грамадскасць выказала яму вялікую пашану – ён аднадушна быў абраны рэктарам Нацыянальнага ўніверсітэта ў Сант’яга. За заслугі перад краінай падчас святкавання трыццацігадовага юбілею навуковай дзейнасці яму было прысвоена званне “Ганаровы грамадзянін Чылі”, з нагоды чаго быў выбіты памятны медаль. Рэктарам нацыянальнага ўніверсітэта Чылі Дамейка перавыбіраўся чатыры разы і працаваў на гэтай пасадзе семнаццаць гадоў, да 1883 г. Пасля звальнення ён атрымаў самую высокую пенсію ў краіне ў 6 тыс. піястраў у год.

У 1884 г. 82-гадовы Ігнат Дамейка вырашыў ўсе ж такі здзейсніць заповітную мару свайго жыцця і наведаць Беларусь. Ён разам са сваімі сынамі прыплыў на параходзе “Брытань” да французскага порта Бардо, а затым цягніком праехаў праз усю Еўропу. Аб яго прыездзе паведамлялі многія газеты і часопісы. У Варшаве Дамейка быў увенчаны лаўровым вянкком з надпісам на стужцы “Сейбіту нацыянальнай чысціні і сумлення сярод чужых народаў.” І вось урэшце праз пяцьдзсят гадоў Дамейка з хваляваннем ступіў на родную зямлю. Пазней ён пісаў: “А што рабілася са мною, калі я ўбачыў першыя хаты, а за імі нашу мядзведскую сядзібу... Амаль плачучы выйшлі мы з экіпажу...”. Ігнат Дамейка наведаў могількі бацькоў і родных, сустрэўся з блізкімі і знаёмымі, якія памяталі яго яшчэ малым хлопчыкам, наведаў Вільню.

На Радзіме Дамейка правёў амаль чатыры гады, дзе, як адзначаў ён, душа адпачывала сярод родных мясцін Бацькаўшчыны. Менавіта тут ён напісаў сваю апошняю і вельмі цікавую кнігу “Маё падарожжа. Успаміны выгнанніка”. Выязджаў адсюль у Парыж, Рым і нават здзейсніў паломніцтва ў Іерусалім. Урэшце ў 1888 г. ён вярнуўся ў Чылі. Гэтага хацелі і яго сыны. З радасцю сустрэлі чылійцы свайго нацыянальнага героя “Дона Ігнасіо”. Усе разумелі, што Дамейка вярнуўся на сваю другую радзіму назаўсёды. Праз два месяцы 23 студзеня 1889 г. Ігнат Дамейка ступіў у бессмяротнасць...

Удзячныя чылійцы свята захоўваюць памяць пра чылійскага беларуса, выдатнага горнага інжынера, вучонага-прыродазнаўца сусветнага маштабу. Ён абвешчаны народным героем Чылі. У Сант’яга яму ўстаноўлены велічны помнік з надпісам “Вялікі Асветнік”, выдадзены яго навуковыя працы ў пяці тамах. Яго імя носіць горад Дамейка, вуліцы ў васьмі гарадах, універсітэт, горны хрыбет, мінерал дамейкіт, адкрытая ім кветка-фіялка дамейкіяна, малюск науцілус дамейкус.... А ўсяго ў свеце налічваецца больш за семдзсят такіх назваў. Мала хто можа параўнацца з ім у гэтым сэнсе. Сын беларускай зямлі сваім талентам, працай, розумам стаў сусветна вядомым чалавекам.

Ведаюць, памятаюць і шануюць славу тага земляка Ігната Іпалітавіча Дамейку і на яго гістарычнай Радзіме ў Беларусі. Яго імя носяць вуліцы ў Мінску, Навагрудку, Лідзе, Крупаве і Дзівце. У Крупаўскай школе адкрыты музей, дзе сабраны каля 500 экспанатаў. У роднай весцы Дамейкі ў яго гонар пасаджана алея, устаноўлены памятны знак з барэльефам асветніка. На месцы родавай сядзібы Дамейкаў у Мядзведцы ўстаноўлены бюст і памятны валун. У Карэлічах традыцыйна праходзяць чытанні, прысвечаныя жыццю і дзейнасці Ігната Дамейкі. У Міры ўстаноўлены надмагільны помнік яго бацьку Іпаліту Дамейку. Пра яго пішуць кнігі і навуковыя артыкулы...

Выкарыстаная літаратура

1. Асіноўскі С. Там, дзе цвіце фіялка дамейкіяна / С. Асіноўскі // *Архівы і справаводства*. – 2010. – № 6 – С. 142–151.
2. *Беларускае замежжа*. Белорусское зарубежье. Мінск. Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2010. – 579 с.

3. Грыцкевіч В. Іх змусілі аддаць свой талент іншым землям і народам / В. Грыцкевіч // Беларусь. – 1993. – № 6. – С. 32–33.

4. Мальдзіс, А. З Беларусі да антыподаў / А. Мальдзіс // Маладосць. – 1967. – № 3. – С. 144–148.

5. Мяснікоў, А. Незапатрабаваны Бацькаўшчынай беларус А. Мяснікоў // Полымя. – 2010 – № 7 – С. 166–172.

6. Сітько З. Гражданин Чили, белорус/ З. Сітько // Нёман. – 1989 – № 1, С. 166–168.

7. Мазоўка Н. Дамейка Ігнат Іпалітавіч / Н. Мазоўка // Энциклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. – Мінск, 1996. – Т. 3. – С. 202–203..

8. Ярмоленка В. Жыццё Ігната Дамейкі В. Ярмоленка // Крыніца. – 2002.– № 9–10. – С. 177–196.

ГОРОДА И КАПИТАЛИСТИЧЕСКАЯ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ БЕЛОРУССКИХ ЗЕМЕЛЬ В XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ.

Семенова Л.Н., доктор. ист. наук, профессор

Проблема развития промышленности в эпоху капитализма в XIX – начале XX вв. в Беларуси представляет собой весьма популярную и хорошо изученную тему. Начало ее разработки было положено в Российской империи со становлением статистической службы. В XX в. в исследованиях М.В. Довнар-Запольского [6], З.Е. Абезгауза [1], М.Ф. Болбаса [2], А.М. Лютого [9], В.В. Чепко [12] и др. выполнен институциональный анализ индустриальной динамики в дореформенной и пореформенной Беларуси. Имеющиеся источники и научная литература дают возможность создать полную и детальную картину уровня промышленного развития белорусских земель.

В начале XIX в. аграрное и промышленное развитие белорусских земель было крайне низким. М. Довнар-Запольский отмечал «общую бледность хозяйственной жизни» этой территории [6, с. 302]. В экономическом районировании Российской империи белорусский регион в составе Минской, Витебской, Могилевской и Смоленской губерний характеризовался как земледельческий с преобладанием барщинного помещичьего хозяйства, несмотря на не-